

Osmanlı'da Tezkiretül-Evliya Tercümanlığı: Üsküdar İskele Camii'nde Bir Vakıa-ı Kutb-i Âlem

Interpretship of *Tadhkirat al-awliya* in the Ottoman Realm: A Dream of a Qutb of the World in the Üsküdar İskele Mosque

Cankat Kaplan

Doktora Öğrencisi, Central European University, Medieval Studies
Gerda Henkel Doktora Bursiyeri
ORCID: 0000-0002-3423-1144, E-Mail: cankatkaplan@gmail.com

Cevat Sucu

Araştırma Görevlisi, Samsun Üniversitesi, Tarih Bölümü
ORCID: 0000-0002-4995-3983, E-Mail: cevatsucu@gmail.com

Makale Türü Belgeler • Documents

© Yazar(lar) / Author(s) | CC BY- 4.0

قومی از حوراب خواستند تا خود را بر او عرضه کنند. شیخ گوفت: "مرا چندان پروایی هست به غفور، که پروای حور ندارم." حوران گوفتند: "ای بزرگ! هر چند چنین است اما یاران ما شماتت می کنند که: بشنوند که ما پیش تو قبول نبود." تا رضوان جواب داد که: "ممکن نیست که این عزیز را پروای شما بود. بروید تا فردا که در بهشت قرار گیرد و بر سریر مملکت نشیند، و آن گاه بیابید و تقصیری که در خدمت رفته است به جای آرید." ابو تراب گوفت: "ای رضوان! اگر من به بهشت فرو آیم، گو: خدمت کنید."¹

Hurilerden bir kavim kendilerini ona arz ettiler. Şeyh dedi: "Ben Allah'a (Gafur'a) öyle çok bağılım ki huriyle ilgilenemem." Huriler dediler: "Ey ulu, dediğin gibi olsa da dostlarımız bizi huzuruna kabul etmediğini duyduklarında laf ederler." Sonunda Rıdvan cevap verdi: "Bu azizi kendinize bağlamanız mümkün değil. Gidin yarın olup cennete yerleştiğinde gelin. Memleket tahtına oturduğunuzda ve o zaman geldiğinde, hizmetteki kusurlarınızı temizlersiniz." Ebu Turab dedi: "Ey Rıdvan! Eğer ben cennete insem hizmet etsinler."²

93b:

1. (...) hikâyet

¹ Farid ad-Din 'Attar, *Tadhkirat Al-Awliya*, der. Muhammad İsti'lami (Tahran: İntisharat-i Zawwar, 1386), 310.

² Bir başka tercüme için bkz: "Bir bölüm huri gelip kendilerini ona sunmak istemişler, ama o, 'Ben Gafür'la öyle bir ilişki kurmuşum ki, huriyle ilgilenemem,' dedi. Huriler, 'Ey ulu kişi! Gerçi durum aslında dediğin gibidir. Ancak bize yüz vermediğini duyan dostlarımız bize karşı şamata yaparlar,' deyip tekliflerinde direndiler. Nihayet Rıdvan gelip onlara, 'Mümkün değil! Bu aziz sizlerle ilgilenemez, şimdi dönüp gidin, yarın cennete gelip orada karar kılıp memleket tahtına oturunca geliniz. Hizmette yaptığınız kusurları o zaman telafi ediniz,' dedi. Ebû Tûrab, 'Ey Rıdvan! Eğer ben cennete konaklarsam söyle o zaman hizmet etsinler, (ama oraya inmem ki)' dedi." Feridüddin Attar, *Evliya Tezkireleri*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005), 334.

2. Ebū Turāb Nahşebī der harem ser besecdegāh nehāde būd. Ebū Turāb Nahşebī kuddisırrahū
3. Meger Harem-i şerīfde başın secdeye komuş idi der h(v)āb uyudu şod uyudu kavm-i ez
4. hūriyān amedend h(v)āstend ke h(v)İştēn rā ber ve ‘arz konend hūrīlerden bir kavm
5. geldi ki dilediler ki kendilerin şeyhe ‘arz eylediler şeyh güft merā çendān nā-pervā
6. ī hest ke pervāy-i hūriyān nedārem şeyh anlara eyitdi “ey hūriler baña şimdi siziñ
7. _ baña hūriler pervāsı yokdur ya ‘nī ben hūriler tālib degilem ben tālib-i
8. mevlāyem varın gidin diyüb yüzlerine nazar eylemedi hūriyān göftend “iy _
9. çerā çonīn güft yārān-ı mā şamātat koned to kabül nekerd” hūriler Ebū Turāb’a eyitdiler ki
10. “İy ulu ve Allah subhānehū ve te‘ālānīñ düstü niçün böyle dırsin ve bizi niçün kabül
11. idüb yolumuza nazar itmezsin? Bizim yārānlarımız bize ta ‘n iderler sizi Ebū Turāb kabül
12. eylemedi ve yüzüñüze nazar bile eylemedi dirler biz cennete nice varalum elbette bizi kabül eyle”
- diyüb
13. ibrām ve ilhāh eylediler şeyh ez hūriyān revī hōd begird ayend şeyh hūrīlerden
14. yüzini döndürdi ve cānib-i hakka ikbāl idüb eyitdi “pādişāha ben seniñ tālibiñim
15. ve dahi cemālīñ ‘āşıkıyam beni bunlarıñ elinden sen halās eyle” didi ulu mevlā tarafından
16. Rıdvān’a emroidi ki var Ebū Turāb bendemi hūrīleriñ elinden halās eyle ol anları
17. kabül eylemez ve anlara nazar eylemez ol benim ol benim ‘āşıkımdur beni taleb ider tā
- Rıdvān emr

94a:

1. ve cevāb dād ke mumkin nīst ke şeyh rā ĩncā pervāye şomā būd ta kim Rıdvān gelüb bunlara cevāb
2. virdi kim “iy hūriler mümkin degildir ki şeyh sizüñ pervānızda ola ya ‘nī size mukayyedola
3. bunlara ve sizlere nazar eyleye bu muhālāttandır tā ferdā ke der beheşt karār gīrd ve ber serīr-i cennet
4. benişiyend _ beyāyed ta kim yarın ya ‘nī ‘ālem-i ahiretde ki Ebū Turāb gelüb cennetde karār
5. eyleye ve dahi cennet serīri üzerinde otura ol vakitte gelüñ anīñ hizmetinde oluñ
6. didi Ebū Turāb göft “iy Rıdvān eger bebeheşt furū ayem _ hizmet konend Ebū
7. Turāb kuddisırrahū Rıdvān’a eyitdi ya Rıdvān eger cennete girerüsem ol vakit bunlar gelüb
8. baña hizmet ideler baka yā Rıdvān sen bilmez misin Allah ‘āşıkları cennete ve anda olan
9. hūri ve gilmāna nazar iderler mi ve hudā-ı _ anları taleb iderler mi anlarıñ murād
10. ları vuslat-ı hakk degil mi ve ma‘arif-i cenneti degil mi ve anlar cemālullah ‘āşıkları degil mi didi

11. Nazm cemâliñ nurını gözler aña kâr eylemez sözler meger yâ rab seni gözler göñül
12. añlamaz añlamaz Hikâyet ruzî der Üsküdar câmi'-i İskele nişestem budem ve der bahr-i
13. muşâhede mustagrak şodem bir gün Üsküdar'da İskele Cami'nde oturmuş idim ve bahri
14. müşâhedede müstağrak olmuş idim ve ez 'âlem-i mahv 'âlem-i sahv amedem ve 'âlem-i mahvdan
15. 'âlem-i sahva geldim dîdem ke Rıdvân bedest hürîyân gereft merâ nazar kerdend gördüm ki
16. Rıdvân bir alay hürîleriñ eline yapışmış baña nazar iderler ve handîdend
17. gülerler hemân ân sâ'at dîde-i men bebestem heman ol sâ'at anları gördüğüm gibi
18. gözlerim yumdım ve anlara nazar eylemedüm

94b:

1. in vakt hûda-i merâ tecellî kerd ol vakt Allah subhânehû baña tecellî eyledi ez ser-i men
2. nîdâ amed ke iy bende-i men tû mahbûb hest benüm sırrımdan bir nida geldi ki iy benim kulum
3. sen benüm mahbûbumsın ve kutbiyyet-e 'âlem torâ dâdem ve 'âlemiñ kutbiyyetin saña virdüm diyü buyur-
4. dılar nazm çü bahr-i ma'sûka 'âşık ola gark müsemmâdan ider mi ismini fark

Feriddüddin Attar'ın mutasavvıfların biyografilerini içeren *Tezkiretü'l-Evliya* başlıklı kitabı on ikinci ve takip eden yüzyıllarda önemli bir kanonik esere dönüşür ve Orta Çağ ve erken modern dönem boyunca Darül'l-İslam'da farklı dillere çevrilir ve sıklıkla alıntılanır. Attar, mutasavvıfları diğer meslek ya da zümre tabakalarında olduğu gibi bir tasnifleme amacı gütmeyiz. Bunun yerine okuyucuya marifet dünyasının erlerini anlatmayı ve okuyucunun onların hâlleriyle hâllenmesini amaçlamaktadır. Bu yönüyle onun metni basit bir tasnif ve tavsif aracı değil, tasavvufi dünyaya ilgi duyan, belki onun içine girmek isteyen bir okuyucuyu *irşad* etmeye yöneliktir. Bu amaca yönelik eser, fesahati ve basitliğiyle ön plana çıkar.³

Tezkiretü'l-Evliya kaleme alınırken, kendisinden önce zaten başlamış olan bir yazım türünün etkisinde derlenmiştir. Attar, Abdurrahman Sülemi (ö. 1021), el-Hücviri (ö. 1072?), Ebu Kasım Kuşeyri (ö. 1072) ve Abdullah Herevi (ö. 1089) gibi kendisinden önce Sufi biyografileri yazan müelliflerden ve mutasavvıflardan etkilenir. Bu etkilenme yalnızca bu türde eser yazması anlamına gelmemektedir. Onların eserlerini kaynak olarak kullanırken aktif bir yazarlık yapar ve kaynaklarındaki bilgileri “yeniden yazar”. Paul Losensky'nin altını çizdiği gibi Attar, “modern tercümanlar, editörler, biyografi yazarları ve derleyicileri gibi çalışır” ve bu şekilde yüzyıl önce yazılmış biyografilerin kendi yaşadığı âlemde bağlamını ve önemini kaybetmesini engeller. Böylece kaynaklarını daha geniş bir kitleye ulaştırır bunu yaparken de onlardan daha büyük etkiye

³ Farid ad-Din 'Attar, *Farid Ad-Din 'Attar's Memorial of God's Friends: Lives and Sayings of Sufis*, trans. Paul Losensky (New York & Mahwah: Paulist Press, 2009), 1–38. Bu kitapta “Translator's Introduction” bölümünde Farsçadan İngilizceye çeviren Paul Losensky 'Attar'ın eseri üzerine detaylı bir inceleme yayımlamıştır.

sahip olur.⁴ Attar'ın metninin etkisi ve daha geniş anlamda tezkire ve tabakat türünün etkisi Darü'l-İslam'da devam eder. Bu etki Osmanlı'da farklı yazım stratejileriyle yer bulur, nihayetinde Attar'ın eseri Abdurrahman Cami (ö. 1441)'nin *Nefahütü'l-Üns*'üyle birlikte muteber ve popüler bir metin olarak okunmaya devam eder.⁵ Bu dönemde tasavvuf çevreleri de dahil olmak üzere biyografi yazıcılığının yükselişine ve kültürel mekânların bununla paralellik içinde oluşumuna tanık olunur.

Ancak erken modern dönem Osmanlı toplumu bu metinlere yeni bir bağlam sunar. Bu bağlamlar ise çeşitlenebilir. Örneğin, Marlene Kurz'un önerdiği şekilde bakılırsa geç on altıncı yüzyıldan itibaren erken modern Osmanlı toplumunda “burjuvazi sufizmi” etkilidir. Eski müritlerin aksine birçok tarikatta tekke vazgeçilmez statüsünü kaybeder. Bu toplumdaki “yeni müritler” tekkede hizmet etmek, çileci yaşam tarzı sürmek, zahmetli inziva ve oruç ritüellerine katlanmak zorunda değillerdir: Rüya yorumları ve teosofik düşünceler daha ön planda bulunur ve şeyhlerle müritlerin ilişkisi bu çerçevede (örn. rüya mektuplarıyla) devam edebilmiştir.⁶ Öyle ki on altıncı yüzyılda belirginleşen tarikatleşme on yedinci yüzyılda farklı şekilde tezahür eder. Muhtemeldir ki farklı tarikatlarda süregiden ritüellerle farklı anlayışların bir aradalığı söz konusudur. Ancak gelişmeler yalnızca bir aradalıkla sınırlı değildir, Kadızadeli hareketi olarak adlandırılan püriten grubun farklı tasavvuf gruplarıyla sürdürdüğü mücadele yalnızca bir aradalığı değil aynı zamanda bir çatışma ortamının da var olduğunu gösterir.⁷

Erken modern Osmanlı toplumunu bir değerlendirmeye tabi tutmak bu kısa yazının sınırlarının ötesindedir. Bahsedilen Osmanlı dünyasında yapılan tercümeleme yalnızca tespitinin ve tasnifinin bir bağlama oturmadığı takdirde yetersiz kalmasıdır. Tercümenin kime, nasıl ve hangi

⁴ Farid ad-Din 'Attar, 15–16.

⁵ Aslı Niyazioğlu, *Dreams and Lives in Ottoman Istanbul: A Seventeenth-Century Biographer's Perspective* (New York: Routledge, 2017), 49.

⁶ Marlene Kurz, *Ways to Heaven, Gates to Hell: Fazlizada 'Ali's Struggle with the Diversity of Ottoman Islam* (Berlin: Ebnarlag, 2011), 109–75. Rüya ve rüya mektupları konusundaki bazı çalışmalar için bkz: Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken* (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 123–91; Özgen Felek, *Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014); Özgen Felek, “(Re)Creating Image and Identity: Dreams and Visions as a Means of Murâd III's Self-Fashioning,” in *Dreams and Visions in Islamic Societies*, ed. Özgen Felek and Alexander D. Knysh (Albany: SUNY Press, 2012), 249–72; Aslı Niyazioğlu, “Dreams Ottoman Biography Writing and the Halveti Sunbuli Sheikhs of the Sixteenth-Century Istanbul,” in *Many Ways of Speaking about the Self: Middle Eastern Ego-Documents in Arabic, Persian, and Turkish (14th–20th Century)*, ed. Ralf von Elger and Yavuz Köse (Harrassowitz Verlag, 2010); Aslı Niyazioğlu, “Halveti Sünbülü Şeyhlerinin Rüyalari ve Osmanlı Biyografi Yazıcılığı,” *Doğu Batı Osmanlılar III*, no. 53 (2010): 21–38; Aslı Niyazioğlu, “Rüyaların Söyledikleri,” in *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, ed. Hatice Aynur and Aslı Niyazioğlu (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011), 71–84.

⁷ Bu konuda bkz: Madeline C. Zilfi, *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Post-Classical Age (1600–1800)* (Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1998); Marinos Sariyannis, “The Kadızadeli Movement as a Social and Political Phenomenon: The Rise of a ‘Mercantile Ethic?,”” in *Political Initiatives from the Bottom-Up in the Ottoman Empire* (Halcyon Days in Crete VII, Rethymno: Crete University Press, 2009), 2012.

motivasyonlarla yapıldığı ana kaynağın ve bu tercümelemlerin karşılaştırılması ve farklı bağlamlarda (dini-siyasi, entelektüel vb.) metnin farklı tezahürlerinin keşfedilmesi elzemdir. Bunun yanında anahtar kavramların dönüşümü, çıkarılması ya da vurgulanması önem arz eder. Osmanlı sahasında yapılan *Tezkiretü'l-Evliya* tercümelemleri bu konuda iyi veri sağlayabilir. Cankat Kaplan'ın devam eden doktora çalışmasında tespit ettiği gibi artık kanonik bir metin hâline gelmiş *Tezkiretü'l-Evliya* tercümelemleri on altıncı yüzyılın sonu ve on yedinci yüzyılın başında şekil değiştirmiş hatta bazı örneklerde tür temelinde bir dönüşüme uğrayarak adeta birer tarikatnâme metnine dönüşebilmişlerdir. Diğer bir deyişle Attar'ın hikâyeleri erken modern Osmanlı tarikatları tarafından kendi yapılanmaları çerçevesinde tercüme edilir ve ana kaynaktaki kavramlar yeniden şekillendirilirler.⁸ Bu metinlerin anlatıları hafıza yaratırken şeyhe, müride veya metni derleyen yazara temsil oluştururlar. Bu anlatılar tarikatın kurucu veya hâlihazırdaki şeyhinin velayetini kerametler yoluyla gösterme, müride rol model oluşturma, onu eğitime ya da yeni şeyhin meşruiyetini sağlama gibi roller üstlenebilir.

Yukarıda verilen metin de uzun yıllar Osmanlı sufi çevrelerinde okunmuş, tercüme edilmiş ve anlatılmış olan Attar'ın ismi geçen kitabının tercümesidir. Bu kitap Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdai Efendi koleksiyonunda bulunur. Hüdai Efendi metni 186 varaktır. Sayfalarda satır sayısı genellikle on yedi olmakla birlikte, bazen on sekize çıkabilmektedir. Sayfalarda takibiye mevcuttur. Müstensihi yahut tercümanı bilinmeyen eserin, istinsah tarihi, hicri 1056 olarak yazılmıştır. Attar'ın metninde mülhikat kısmı hariç yetmiş iki sufünin biyografisine yer verilirken, Hüdai Efendi tercümesinde elli altı sufünin biyografisine yer verilmiş, çoğu sufünin biyografisi de ciddi biçimde kısaltılmıştır.

Tercüman Hüdai Efendi metninde, Attar'ın metninin orijinal yapısını değiştirmiştir. Attar'ın metninde her sufi biyografisi “zikr” ifadesiyle başlar. Bu başlıktan sonra, o sufi önce tavsif ve medh edilir. Sonrasında hangi sufilerle görüştüğü, kimin müridi ya da şeyhi olduğuna dair bilgiler verilir. Sonrasında ise eğer varsa o Sufi'nin tarikatı özel yorumu ya da Attar'ın ifadesiyle “içtihadı” ve “mezhebi” hususunda bilgi verilir. Burada içtihat ve mezhep kavramları fıkıh alanının kavramları olarak değil, tasavvuf kavramları olarak kullanılır ve tarikatte farklı ya da yeni bir yorumu işaret eder. Sonrasında ise metin, o sufünin nasıl tevbe edip tasavvufi hayata girdiği ya da eğer çocukluğundan beri bu hayatın içindeyse, çocukluğuna dair menkıbelerle devam eder. Bölümün en sonunda, o Sufünin tasavvufi anlayışına dair sözleri ve ona sorulan bazı meselelere verdiği cevaplar ile bölüm bitirilir. Hüdai Efendi metnindeyse ilk değişiklik, kitabın bölümlere ayrılmamasıdır. Tercüman, bir sufünin biyografisi bitip diğerine başlarken hiçbir ayırıcı kavram kullanmaz. Sufilerin tavsifine, medhine, diğer sufilerle olan bağlantılarına yer vermez. Ayrıca, bir sufi ile ilgili “içtihat” ve “mezhep” bilgisine de yer verilmez. Genellikle o sufünin hikâyesi, nasıl tevbe ettiği ya da varsa çocukluğunda tecrübe ettiği hâller ile başlamaktadır. Bunlar dışında Hüdai Efendi metninin ayırt edici önemli bir özelliği, bir sufi bölümünün hikâyelerinden çoğunun

⁸ Cankat Kaplan, “Rethinking the Institutionalization of Sufism in Ottoman Lands through the Tarikatname Genre, 15th and 17th Centuries” (Tamamlanmamış Doktora Tezi, Viyana, Central European University, 2025).

sonunda, önce bir kıssadan hisseye yer vermesi, ki bu kıssadan hissenin muhatabı çeşitlidir, bu kısım bazen “beğim” diye başlar, bazen mümine, bazen akile, bazen müride, bazen de salike hitaben yazılmıştır, bu kıssadan hisse kısmından sonra ise çoğunlukla, İstanbul’da Celvetiliğin önemli isimlerinden Mahmud Hüdayi’nin nutkettiği, o kıssadan hisse ile ilgili bir ilahiye yer vermesidir. Metnin hem Mahmud Hüdayi’nin vefatından kısa bir süre sonra istinsah edilmesi hem de Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdayi Efendi koleksiyonunda bulunması, araştırmaacıları tercümenin bir Celveti dervişi tarafından yapıldığını düşündürmektedir. Bunun bir delili her menkıbe parçasından sonra gelen Aziz Mahmud Hüdayi’ye ait bir ilahinin olmasıyken, diğer delili de metnin içinde zaman zaman karşımıza çıkan sema ve raksa uzaklığa dair kısımlardır. Hatta tercüman bazı yerlerde Attar’ın orijinal metnine sansür uygulamış, sema ve raks ile ilgili bölümleri tercümesine almamıştır. Celvetilerin tümüyle sema ve raksa uzak olduğunu söylemek çok doğru olmasa da Aziz Mahmud Hüdayi’nin *Ecvibe-yi Mutasavvıfane*’sinde devran ve raksa dair söyledikleri düşünülürse ya da Üftade’nin aynı doğrultuda beyan ettiği görüşleri göz önünde bulundurulursa,⁹ bu tercümenin bir Celveti dervişi tarafından yapıldığı iddiası güçlenmektedir.

Dolayısıyla, denilebilir ki, bir Celveti derviş tercüme ettiği eseri İstanbul’a taşımış ve kendisini belirli bir tasavvuf geleneği içerisine yerleştirmiştir. Dokuzuncu yüzyılda Horasan’da yaşamış, mutasavvıf ve muhaddislerden Ebu Turab Nahşebi’nin (Nesef) alıntılıdığımız menkıbesinde huriler gelir ancak şeyh onları istemez, kendisinin hurilere değil Allah’a talip olduğunu söyler. Ebu Turab’ın reddetmesinin ardından huriler ısrar ederler ancak Nahşebi bu kez Allah’a yakarır, kendisinin Allah’ın ve cemalinin aşığı olduğunu söyler ve onlardan kurtarılmayı niyaz eder. Allah da cennetin muhafızı olarak kabul edilen Rıdvan meleğini Nahşebi’ye gönderir ve hurilere onun Hakk talibi olduğunu söyleyerek onu hurilerden kurtarmasını emreder. Rıdvan hurilere gidip ahirette ve cennette Nahşebi’ye hizmet edeceklerini söyler ancak şeyh bunu da reddeder, çünkü bir mutasavvıf yalnızca hakiki vuslatı arzulamalıdır.

Bu anlatı bittikten sonra, Hüdayi Efendi metninde okur kendini birden Üsküdar, İskele Camii’nde bulur. Bu kısım da hem Farsça hem de Türkçe yazılmıştır. Mütercim İskele Camii’nde oturur ve denizi “müşahede” eder ve bu müşahedesinde öyle müstağrak olmuştur ki alem-i mahva girmiştir. Alem-i sahva geldiğinde yani istiğraktan (*müstağrak olmuş idim*) çıkıp şuur alemine döndüğünde Rıdvan ve hurilerin ona bakıp güldüklerini görür, bunu fark ettiği gibi tercüman gözlerini kapatır ve onlara bakmaz. Bunun sonucunda Allah ona tecelli eder ve onun kendisinin mahbubu olduğunu ve kutbiyeti ona verdiğini söyler. Ardından “çū bahr-i ma’sūka ‘aşık ola gark müsemmadan ider mi ismini fark” nazmı gelir ki aşık sevgilinin denizinde gark olduğunda, isim ve o isim verilmiş olanın arasındaki farkın kaybolduğunu yani tesmiye rabıtasının koptuğunu ifade eder. Bu aslında şu anlama gelmektedir, bu hâl içinde tercümanın yaşadığı hâl, kelam, gramer, vs. gibi ilimlerin vakıf olamayacağı bir hâldir. Kesret bitmiş vahdet vuku bulmuştur.

⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bir inceleme için: Adalet Çakır, “Aziz Mahmud Hüdayi’nin Ecvibe-i Mutasavvıfâne’si ve Celvetiyye Tarikatının Bazı Esasları,” *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi* 35, no. I (2015): 59–96.

Tercümanın, Ebu Turab biyografisindeki menkıbeden sonra benzer motiflerle süslenmiş ve *topos* olarak görülebilecek tecrübesini anlatması tercümanın ikisi arasında bir bağlantı kurduğunu hissettirir. Kurulan bu bağlantı iki anlamda önemli görünür. Birincisi, Ebu Turab'ın rol-modelliğine ve öğreticiliğine işaret eder, tercüman doğrudan gözlerini kapatarak onun yolundan gitmektedir ve tasavvufteki Allah'a vuslattan başka bir şey arzulamama anlayışını onaylamaktadır. İkincisi, tercüman bu yolla Horasan mutasavvıfının velayetini kabul etmektedir ve kendisi de velayet iddiasında bulunmaktadır (“sen benim mahbubumsun ve alemin kutbiyyetin sana virdim” deyu buyurdular). Bu tercümanın insan-ı kâmil makamında olduğunu ya da en azından seyr ü sülukun ileri aşamalarında bulunan biri tarafından yapıldığını düşündürür.

Hüdai Efendi metni ve alıntılıdığımız bu ufak pasaj, tercümanın bir yazar olarak faaliyeti bakımından iki türlü öne çıkmaktadır. Birincisi, tercümanın yapıldığı çağın ruhuna uygun olarak tercümanın metnin türünü değiştirmesi, ikincisi ise tercümanın kendisini doğrudan metnin içine sokarak, yani o ufak pasajın geçtiği kısmı bir nevi ego-document'e dönüştürerek, kendisini metinde anlatılan tasavvufi dünyanın bir parçası kılmasıdır.

Öyle ki Alberto F. Ambrossio, 17. yüzyılı “adab yüzyılı” olarak tanımlar. Bu dönemde, tarikatname metinlerinde daha önce eşi görülmemiş bir patlama yaşandığı gibi, diğer alanlarda da buna benzer metinler hızlı bir şekilde çoğalmıştır.¹⁰ Ambrossio'ya göre, bu dönemde özellikle tarikatname metinlerinin çoğalışının altında yatan temel neden, sufilerin Kadızadeliler hareketine karşı kendilerini korumak amacıyla şeriate tabiiyetlerini izhar etme istemeleridir.¹¹ Yukarıda, Attar'ın metninin sufileri tanıtan basit bir tasnif ve tavsif metni değil, aynı zamanda okuyucuyu tasavvufi dünya içerisinde irşad etmeyi amaçlayan bir metin de olduğunu söylemiştik. Hüdai Efendi koleksiyonunda bulunan metinde bu özellik daha da görünür hâle gelmiştir. Sufileri birbirinden ayıran başlıklar ortadan kalkmış, metin çağın da ruhuna uygun olarak, bir tarikatname metnine dönüşmüş, her menkıbeden sonra salık ya da müridin alması gereken ders “kıssadan hisse” biçiminde anlatılmış ve menkıbe parçalarının arasına Hüdai'nin ilahileri de eklenerek, okuyucuyu hem manevi hem de didaktik anlamda irşad etme amacı belirginleşmiştir.

Metnin ikinci ehemmiyeti, tercümanın pasajda kendisini Attar'ın anlattığı tasavvufi dünyanın bir parçası hâline getirme amacıdır. Attar'ın orijinal metninde, bazı kerametler tekrar eder ve birden çok sufünün başına gelir. Mesela, vahşi hayvanlarla kurulan ünsiyet birden çok sufünün yapabildiği kerametlerdendir. Aynı şekilde Kabe'nin bir sufiyi tavaf etmesi ve su üzerinde yürüebilme gibi kerametler de yine bu kalemdendir. Hurilerin bir sufiyi beklemeleri, o sufiye görünmeleri ve ahirette kendilerinin o sufünün bu dünyadayken yapmış oldukları mücadelerinin ibadetlerin bir karşılığı olduklarını söylemeleri de yine Attar'ın metninde tekrar eden ve birden çok sufünün başına gelen bir hadisedir. Bu tarz mükerrer kerametler, Attar'ın sufilerini aynı dünyanın insanı ya da aynı grubun mensubu kılar. Sufi, bu tecrübe karşısında şaşırıp kalır ya da onu saklamaya çalışır. Keramet sufünün irad ettiği bir şey değil, onun başına gelen bir şeydir. Bu

¹⁰ Alberto F. Ambrosio, “L'Époque de l'adab: Le Miroir Soufi Au XVIIe Siècle,” in *Ethics and Spirituality in Islam*, ed. Francesco Chiabotti et al. (Leiden: Brill, 2017), 547.

¹¹ Ambrosio, 562.

anlamda, keramet sufinin derecesinin yüksekliğini izhar eder. Bu kerametler içinde tekrar eden motifler ise, keramet bir sihir gibi sufinin kendi isteği doğrultusunda yaptığı bir Şey olmadığı için, başına geldiği sufileri aynı dünyanın insanı kılar. Kerametın bu öznelleshtirme kuvveti başına geldiği kişileri aynı zemine oturtur. Bu yazının başında alıntıladığımız pasajda tercüman, Nahşebi'nin başına gelen bir kerametın neredeyse aynısını Üsküdar İskele Camii'inde yaşadığını iddia etmektedir. Bu iddia, tercümanı Attar'ın anlattığı o evliyaların arasına katar. Tıpkı onların başına geldiği gibi bir keramet tercümanın da başına gelmiştir. Tercüman tıpkı her mütekaddim meşayihın yaptığı gibi bu keramete ya da hurilere gözlerini kapatmış ve kendisinin sadece Allah'a talip olduğunu söylemiştir. Bu iddiası için tercüme ettiği metne kendi tecrübesine dayanan bu vakıayı eklemekte bir beis görmemiştir.

Nihayetinde Attar ve diğer metinlerin tercümeleri on yedinci yüzyılda Osmanlı tasavvuf çevreleri ve tarikatları için farklı anlamlar taşımaktadır. Tercümanlar, yoğun okunan bu tezkireler aracılığıyla tekke ve tarikat adabını okuyucuya ulaştırmakla kalmazlar aynı zamanda seyr ü süluktaki yerlerini göstererek kendilerini tasavvuf geleneğindeki önemli mutassavvıflara bağlarlar. Çok okunan Attar tercümeleri böylece Osmanlı dünyasında yeni bir veçhe kazanmış olur.

Kaynakça

- Ambrosio, Alberto F. "L'époque de l'adab: Le Miroir Soufi Au XVIIe Siècle." In *Ethics and Spirituality in Islam*, edited by Francesco Chiabotti, Eve Feuillebois-Pierunek, Catherine Mayeur-Jaouen, and Luca Patrizi. Leiden: Brill, 2017.
- Çakır, Adalet. "Aziz Mahmud Hüdâyi'nin Ecvibe-i Mutasavvıfâne'si ve Celvetiyye Tarikatının Bazı Esasları." *Tasavvuf İlmî Akademik Araştırma Dergisi* 35, no. I (2015): 59–96.
- Farid ad-Din 'Attar. *Farid Ad-Din 'Attar's Memorial of God's Friends: Lives and Sayings of Sufis*. Translated by Paul Losensky. New York & Mahwah: Paulist Press, 2009.
- . *Tadhkirat Al-Awliya*. Edited by Muhammad İsti'lami. Tahran: İntisharat-i Zawwar, 1386.
- Felek, Özgen, *Kitâbü'l-Menâmât: Sultan III. Murad'ın Rüya Mektupları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- . "(Re)Creating Image and Identity: Dreams and Visions as a Means of Murâd III's Self-Fashioning." In *Dreams and Visions in Islamic Societies*, edited by Özgen Felek and Alexander D. Knysh, 249–72. Albany: SUNY Press, 2012.
- Feridüddin Attar. *Evliya Tezkireleri*. Çeviren Süleyman Uludağ. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- . "Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliya." Çeviren Anonim, 1646. Hüdai Efendi 01045. Hacı Selim Ağa.
- Kafadar, Cemal. *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken*. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

- Kaplan, Cankat. "Rethinking the Institutionalization of Sufism in Ottoman Lands through the Tarikatname Genre, 15th and 17th Centuries." Tamamlanmamış Doktora Tezi, Central European University, 2025.
- Kurz, Marlene. *Ways to Heaven, Gates to Hell: Fazlizada 'Ali's Struggle with the Diversity of Ottoman Islam*. Berlin: Ebvarlag, 2011.
- Niyazioğlu, Aslı. *Dreams and Lives in Ottoman Istanbul: A Seventeenth-Century Biographer's Perspective*. New York: Routledge, 2017.
- . "Dreams Ottoman Biography Writing and the Halveti Sunbuli Sheikhs of the Sixteenth-Century Istanbul." In *Many Ways of Speaking about the Self: Middle Eastern Ego-Documents in Arabic, Persian, and Turkish (14th-20th Century)*, edited by Ralf von Elger and Yavuz Köse. Harrassowitz Verlag, 2010.
- . "Halveti Sünbüli Şeyhlerinin Rüyalari ve Osmanlı Biyografi Yazıcılığı." *Doğu Batı Osmanlılar III*, no. 53 (2010): 21–38.
- . "Rüyaların Söyledikleri." In *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkiresi Üzerine Yazılar*, derleyen Hatice Aynur and Aslı Niyazioğlu, 71–84. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011.
- Sariyannis, Marinos. "The Kadızadeli Movement as a Social and Political Phenomenon: The Rise of a 'Mercantile Ethic?'" In *Political Initiatives from the Bottom-Up in the Ottoman Empire*, 2012. Rethymno: Crete University Press, 2009.
- Zilfi, Madeline C. *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Post-Classical Age (1600-1800)*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1998.

